

ІСТОРІЯ

УДК 93/94(4)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-1>**Юрій ВОЙТЕНКО,***orcid.org/0000-0003-3782-5471*

кандидат історичних наук, доцент,

докторант кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

(Переяслав, Київська область, Україна) Polistnicht@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОЇ МОДЕЛІ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ БАЛТІЇ У ПОСТАРДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

Становлення Конституції нерозривно пов'язано з процесом державотворення, адже конституційна модель кожної демократичної країни відображає ту систему цінностей, які вона готова відстоювати та захищати усіма можливими способами. Так, конституційна модель відображає особливості формування та функціонування вищих органів державної влади і місцевого самоврядування у державі, а також взаємодію між ними. Досить часто, при затвердженні конституції на політичному рівні, влада вдається до всенародного обговорення та ухвалення такого рішення на загальнодержавному референдумі, що значно підвищує легітимність такої конституційної моделі країни. Проте, це не є обов'язковим правилом, за умови якщо така процедура не визначена самою Конституцією.

Внаслідок виходу з Радянського союзу, спочатку Литви, потім Естонії, Латвії та України (у серпні 1991 р.), вони постали як незалежні держави, з власним баченням свого майбутнього. У цих країнах виникла необхідність визначити конституційну модель шляхом проведення обговорень як всередині політичної еліти, так і на рівні громадян цих країн, а також затвердити її у своєму правовому полі. Історичний досвід цих країн децю різнився між собою (особливо між Україною, котра 1920 р. втратила проголошену у Четвертому універсалі Української Народної Республіки свою незалежність від 22 січня 1918 р., а також країнами Балтії, які змогли втримати її з 1918 р. та розбудовували у той міжвоєнний час свої держави і створили власні конституції ще до радянської окупації 1940 р.). Скориставшись нагодою ослаблення союзного центру, країни Балтії та Україна, внаслідок спроби державного перевороту у Москві в серпні 1919 р., змогли визволитись від радянського ярма та проголосити свої держави незалежними. Тому, спроба відновити та примножити той втрачений країнами Балтії лад за період півстолітньої радянської окупації, а в Україні створити абсолютно новий, а також зафіксувати його в конституціях цих суверенних країн, було одним з головних їх завдань на початку 90-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: конституція, закон, президент, парламент, країни Балтії, Україна, нутч.

Yurii VOITENKO,*orcid.org/0000-0003-3782-5471*

PhD in History, Associate Professor;

Doctoral student at the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) Polistnicht@gmail.com

FORMATION OF THE CONSTITUTIONAL MODEL IN UKRAINE AND THE BALTIC COUNTRIES IN THE POST-SOVIET PERIOD

The formation of the Constitution is inextricably linked with the process of state formation, because the constitutional model of every democratic country reflects the system of values in the state, which it is ready to defend and protect in every possible way. Therefore, the constitutional model reflects the peculiarities of the formation and functioning of the highest bodies of state power and local self-government in the state, as well as the interaction between them. Quite often, when adopting a constitution at the political level, the government resorts to a national discussion and adoption of such a decision in a national referendum, which significantly increases the legitimacy of such a constitutional model

of the country. However, this is not a mandatory norm, if such a procedure is not defined by the Constitution itself. As a result of the withdrawal from the Soviet Union, first of Lithuania, then of Estonia, Latvia and Ukraine (in August 1991), they emerged as independent states with their own vision of their future. In these countries, it became necessary to define a constitutional model by conducting discussions both within the political elite and at the level of citizens of these countries, as well as to approve it in their legal field. The historical experience of these countries differed somewhat among themselves (especially between Ukraine, which in 1920 lost its independence, proclaimed by the IV Universal of the Ukrainian People's Republic on January 22, 1918, and the Baltic countries, which were able to preserve it), since 1918 and in that interwar period they developed their states and created their own constitutions even before the Soviet occupation of 1940). Taking advantage of the weakening of the Union center, the Baltic states and Ukraine, as a result of an attempted coup d'état in Moscow in August 1919, were able to free themselves from the Soviet yoke and declare their countries' independence. Therefore, an attempt to restore and multiply the order lost by the Baltic countries during the period of half a century of Soviet occupation, and to create a completely new one in Ukraine, as well as to enshrine it in the constitutions of these sovereign countries, was one of their main tasks in the early 90s of the 20th century.

Key words: constitution, law, president, parliament, Baltic states, Ukraine, changes.

Постановка проблеми. Внаслідок невдалої спроби державного перевороту у Москві з боку т.зв. «Державного комітету з надзвичайного стану» у серпні 1991 року, країни Балтії та Україна скористалися нагодою проголосити свою незалежність. У зв'язку з цим, перед даними державами постали нові виклики. Одним з таких викликів було формування нового державного ладу шляхом визначення та впровадження форм правління, територіального устрою, а також розподіл повноважень та взаємодії усіх гілок влади між собою тощо. Ці позиції мали стати новим «суспільним договором» і повинні бути закріпленими у сформованих конституціях зазначених держав. Проте, для такої їх фіксації в Основному Законі, кожній з країн потрібно знайти консенсус, як у межах самої політичної еліти, так і з громадськістю. Якщо для державотворчої еліти країн Балтії, було значно простіше знайти такий консенсус, то в Україні – це призвело до пошуку складних та довгоочікуваних компромісів, як в середовищі ідейно розрізненої політичної верхівки, так і у її змаганні за повноваження з главою держави.

Метою статті огляд історичних особливостей та сам процес становлення конституційної моделі в Україні та країнах Балтії у постардянський період.

Виклад основного матеріалу. Невдала спроба державного перевороту т.зв. «Державного комітету з надзвичайного стану» (далі – «ДКНС») у Москві з 19 по 21 серпня 1991 року значно прискорила суверенізацію союзних республік, котрі почали проголошувати себе повністю незалежними. Так зробили країни Балтії, котрі розуміли свою окупацію радянськими військами (з червня 1940 р.), Україна та ін. Така дія дала можливість визначити та формувати майбутнє цих країн у всіх сферах їх життєдіяльності: політичній, економічній, правовій, культурній тощо. Одним з перших завдань для цих країн постало – якнайшвидше формування власного правового поля в умовах незалежності.

Тому, у перехідний період, необхідно було визначити основні принципи та цінності такої незалежності і закріпити їх у майбутніх конституціях.

В Україні конституційний процес розпочався одразу після ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.). Спочатку, метою було ухвалення змін та правок до чинної Конституції УРСР 1978 р, а пізніше – створення нової Конституції України.

Ще восени 1990 року було створено першу Конституційну Комісію, котра мала напрацювати концепцію нового Основного Закону. До літа 1991 року Комісією було напрацьовано та винесено до Верховної Ради шість різних варіантів концепцій, які розділили депутатів парламенту по інтересам. Ці проекти викликали значні дискусії у парламенті, особливо щодо питання майбутньої форми правління державою, тому було вирішено доопрацювати ці проблемні сторони і ще раз подати проекти на обговорення (Україна, 2007: 935-936). Проте, серпневий путч «ДКНС» у Москві 1991 року, перевів цей процес на інший рівень, адже 24 серпня 1991 року Верховною Радою було ухвалено Акт проголошення незалежності України.

Вже лютому 1992 року, за сприянням першого Президента України Л. Кравчука, у Верховній Раді були підтримані зміни до діючої на той час Конституції (1978 р.). Всього було внесено 15 законів та інших правок (Україна, 2007: 954). Згідно цих змін, президент ставав главою держави та уряду, а парламент здійснював контроль виконавчої влади та затверджував Кабінет Міністрів, котрий ставав у залежність від обох (Україна, 2007: 950).

Вже 1 липня 1992 року парламент ухвалив постанову про винесення на всенародний плебісцит першого проекту Конституції України, напрацьованого Конституційною комісією. 3 липня по листопад 1992 року, під час такого широкого обговорення майбутньої Конституції України,

було висловлено біля 47 тисяч зауважень та пропозицій, які, у єдиному відредагованому варіанті, були розглянуті на сесії Верховної Ради 7–8 жовтня 1993 року (Томенко, 2015: 84). Цей проект був оприлюднений у пресі 26 жовтня, проте, внаслідок політичної кризи, цей процес було призупинено.

Суспільно-політична та соціально-економічна криза того часу в Україні призвела до дострокових виборів 1994 р. (парламентських у березні, а також президентських – у червні). Доречно зауважити, що обраний парламент другого скликання був обраний за мажоритарною системою і не зміг довгий час набрати конституційний склад (навесні обрано було всього 338 нардепів з 450). Президентом же у другому турі було обрано Л.Кучму з результатом 52% голосів проти 45% у його опонента та діючого президента Л.Кравчука.

Другий Президент України Л.Кучма почав одразу ж тиснути на парламент щодо надання йому більших повноважень у сфері виконавчої влади з метою наведення порядку в економіці країни і вимагав від Верховної Ради якнайшвидшого ухвалення нової Конституції з посиленими його функціями.

Подальша боротьба за повноваження між президентом та парламентом призвела до чергової політичної кризи у 1995 р., яку президент намагався вирішити на свою користь через ініціативу проведення всенародного референдуму щодо Конституційної угоди. Щоб не допустити такого плебісциту в умовах кризи, 8 червня 1995 року у парламенті було ухвалено 240 голосами «за» президентського проекту Конституційної угоди між Верховною Радою та Президентом України строком на один рік (Україна, 2007: 954). Протягом цього часу в Україні фактично встановлювалася президентська форма правління.

Доречно зазначити, ще у жовтні 1994 року була створена нова Конституційна комісія з 40 осіб (згідно постанови Верховної Ради «Про склад комісії з опрацювання проекту нової Конституції України (Конституційної комісії)»), члени якої були делеговані від парламенту, президента та суддів на чолі з Президентом Л.Кучмою та Головою парламенту О.Морозом (Україна, 2007: 954). Дана Комісія взяла за основу текст проекту Конституції і після опрацювання – оприлюднила його 24 лютого 1996 р. Даний проект не знайшов своєї підтримки у парламентарів, тому Комісія змушена була його змінити.

11 березня 1996 р. Конституційна комісія, допрацювавши проект Конституції – надіслала його Верховній Раді, проте він викликав значні дискусії і вчергове потребував редагування. Окрім

нього, до парламенту було подано ще п'ять різних проектів Конституції (Україна, 2007: 954 – 955).

На основі проекту Конституційної комісії, 17 травня 1996 року до парламенту було подано на розгляд єдиний узгоджений між учасниками текст Конституції України, котрий Верховна Рада підтримала 4 червня у першому читанні. Проте, дискусії щодо остаточного варіанту тексту Конституції й далі продовжувалися як всередині різних політичних сил, так і з президентом, котрий вніс додаткових 12 пунктів пропозицій (лише три з них парламент підтримав) (Україна, 2007: 955).

Для пришвидшення ухвалення парламентом у другому читанні тексту Конституції, 26 червня 1996 року президент Кучма скликав Раду національної безпеки та оборони (РНБО) за участі представників президента в областях, котрі прийняли рішення провести референдум 25 вересня щодо винесення питання тексту Конституції на розгляд народу (від 11 березня 1996 р.). У такий спосіб президент намагався тиснути на парламент щодо ухвалення останнім пропрезидентського варіанту Основного Закону.

Такі дії глави держави спонукали Верховну Раду наступного дня (27 червня) розглянути базовий проект Конституції України постатейно, з метою недопущення винесення «сирого» тексту Основного Закону на всенародний референдум, котрий влаштував президент.

Починаючи з 27 червня 1996 р. у парламенті безперервно розглядали весь текст майбутнього Основного Закону, маючи значні дискусії між лівими та правими політичними силами, ставили на голосування кожен зі статей. На ранок 28 червня народні депутати 315 голосами у третьому читанні підтримали в цілому весь текст нової Конституції України (Стенограма, 1996).

Згідно конституційної моделі 1996 р., Україна визначалась як демократична, соціальна та правова держава; за формою правління – президентсько-парламентською республіка; за територіальним устроєм – унітарна держава. Президент Кучма, внаслідок ухвалення Верховною Радою України Конституції, скасував свій указ про призначений референдум на 25 вересня. Того ж дня, втратила чинність змінена Конституція 1978 року.

Така конституційна модель (1996 р.), зокрема – політична її складова у частині формування та функціонування вищих гілок державної влади (президент, парламент та уряд) і їх взаємодії між собою, була чинною майже ціле перше десятиліття незалежності України.

Проте, внаслідок політичних компромісів між владою та лідерами т. зв. «Помаранчевої рево-

люції», 8 грудня 2004 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (Закон, 2004), який вступив у чинність 1 січня 2006 року та змінював форму державного правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську.

З приходом на президентську посаду В. Януковича, Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 р. визнано вищезазначений закон від 8 грудня 2004 року неконституційним у частині порушення процедури його розгляду та ухвалення, а тому було повернуто у чинність конституційну модель 1996 року (Рішення, 2010) з значно ширшими повноваженнями президента, зокрема у частині формування виконавчої гілки влади. Таке рішення Конституційного Суду, пізніше, давало підстави звинувачувати діючу на той час владу в узурпації повноважень, оскільки народ не наділяв у такій мірі тодішнього главу держави під час виборів 2010 року.

Ці та інші незаконні дії влади (узурпація, зловживання, порушення тощо) призвели до подій, які мають назву «Революція Гідності» (кін. 2013 – поч. 2014 рр.). Внаслідок них, відбулася заміна влади і за підтримки парламенту, у лютому 2014 р. була повернута у чинність конституційна модель 2004 року (Закон, 2014), котра мала свою чинність у політико-правовому полі України з 2006 р. по 2010 р. Україна з того часу й по тепер є парламентсько-президентською республікою.

Окремі зміни до конституції були внесені протягом останніх років, вже в умовах російської агресії проти України. Так, 2016 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», який змінював спосіб формування суддівської гілки влади і самих суддів (Президентом за поданням новоствореної Вищої ради правосуддя) (Закон, 2016); 2019 року парламентом остаточно було підтримано проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)» (Закон, 2019); також 2019 року був ухвалений Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», зокрема щодо позбавлення народних депутатів абсолютної недоторканності у правовому полі держави (Закон, 2019).

Щодо становлення конституцій у країнах Балтії (Литви, Латвії та Естонії), то варто зазначити те, що у цих країнах ще у 30-х рр. ХХ ст. вони вже мали місце у політико-правовому полі та діяли

до періоду окупації цих країн радянськими військами (у червні 1940 р.). Враховуючи цю обставину, перед новою елітою країн Балтії на початку 90-х рр. ХХ ст. постало питання щодо ймовірності відновлення цих конституцій разом з їх державами.

Литва першою оголосила про відновлення своєї держави ще 11 березня 1990 року, тобто за понад рік до серпневих подій у Москві 1991 р. У цей історичний день (проголошення Акту про відновлення Литовської держави від 11 березня 1990 року), Верховна Рада Литовської Республіки ухвалила Закон «Про відновлення чинності Конституції Литви 12 травня 1938 року» (Бумблаускас, 2018: 372). Проте, конституція 1938 року не була відновлена у повній мірі (втратили чинність статті, котрі стосувалися колишнього авторитарного режиму А. Сметони) і тоді ж була припинена. Замість неї, на перехідний період, парламентом було ухвалено новий Тимчасовий Основний Закон, котрий відображав існуючий стан справ у відновленій литовській державі. Так, згідно Тимчасового Основного закону було скасовано усі обов'язки громадян, які були встановлені конституцією та законами СРСР у Литві до 11 березня 1990 року (Бумблаускас, 2018: 372). Такий крок потрібно було здійснити для того, щоб відновити державу не лише у політичному полі, а й у правовому з метою від'єднання громадян Литви від радянського законодавства і приєднати їх до своєї Конституції та законів.

Внаслідок радянського спротиву такому процесу суверенізації Литви та рішення її парламенту (від 11 березня 1990 р.), керівництвом СРСР на чолі з М. Горбачовим було запроваджено економічну блокаду країни (з 19 квітня по 29 червня 1990 р.) та 10 січня 1991 р. оголошено ультиматум щодо її повернення під юрисдикцію СРСР (Бумблаускас, 2018: 373). Наслідком незгоди стало ведення наступного дня радянських військових підрозділів з бронетехнікою у Вільнюс. Проте, триденний опір литовських протестувальників діям союзного центру, а також його військ у Вільнюсі, призвів до захисту рішення Верховної Ради Литовської Республіки щодо відновлення незалежності цієї країни (нажаль, ціною життя 13 захисників, котрі загинули у подіях 13 січня 1991 р.), про що згодом було повідомлено ООН та стало відомо на весь світ.

Ці події спонукали литовців вдатися до всенародного опитування 9 лютого 1991 р. щодо питання «чи має Литовська держава бути незалежною демократичною республікою?». За результатом цього плебісциту, з 84% тих, хто взяв участь

у цьому опитуванні, 90% проголосувало «за» таку незалежність (Бумблаускас, 2018: 376).

Результати цього плебісциту спонукали парламент вже 11 лютого 1991 р. ухвалити конституційний закон «Литовської республіки про Литовську державу». Згідно цього закону, Литва проголошувалася незалежною демократичною республікою і зміна цього положення може бути виключно на всенародному опитуванні народу Литви, якщо за це питання висловлюється не менше $\frac{3}{4}$ всіх громадян Литви, які мають активне виборче право (тобто, з 18 років) (Конституційний закон, 1991).

Тимчасовий Основний Закон Литовської Республіки діяв до набрання чинності новою Конституцією Литовської Республіки, яку винесли на всенародний референдум 25 жовтня 1992 року і підтримали більшістю голосами. Це рішення референдуму відображено у законі «Про порядок набуття чинності Конституції Литовської Республіки» ухваленому Верховною Радою Литовської Республіки від 6 листопада 1992 року (Закон, 1992).

Так, Литва першою з радянських країн покинула штучне насильне утворення у вигляді СРСР та створила власну конституційну модель і у такий спосіб спонукала інші, зокрема Балтійські країни, до аналогічних дій. Хоча керівництво центру на січневих подіях у Вільнюсі 1991 року показало, що без створених для республік проблем жодна країна не покине його, проте боротьба за свою державу, свободу, демократію, яку продемонстрували литовці зі своїм рухом «Саюдіс», була того варта.

Наступною балтійською країною, яка скористалася можливістю проголосити свою незалежність, внаслідок невдалого державного перевороту (путчу) у Москві 19 серпня 1991 року з боку «ДКНС», була Естонія. Так, 20 серпня 1991 року Верховна Рада Естонії ухвалила Постанову «Про державну незалежність Естонії», згідно якої відновлювалася Естонська республіка, котра існувала до окупації її радянськими військами 1940 р. (Чорногор, 2011: 62).

28 червня 1992 року на всенародному референдумі було підтримано більшістю голосами нову Конституцію Естонії, котра визначала систему державної влади у відновленій республіці, а також права і свободи її громадян. Варто зазначити, що у Преамбулі Конституції Естонської Республіки зазначається, що «Народ Естонії, виявляючи стійку віру і тверду волю зміцнювати та розвивати державу... прийняв на основі статті I Конституції, яка набула чинності у 1938 році... Конституцію» (Поворотные моменты, 2007: 381).

Наступного дня (21 серпня 1991 р.), після проголошення державної незалежності Естонії, Верховна Рада Латвії ухвалила Конституційний закон Про державний статус Латвійської Республіки (Блейере, 2005: 412). Союзний центр намагався спробувати чинити опір такому рішення за допомогою своїх військових та запобігти Латвії відокремитись від центру. Проте, після ухвалення рішення «державного статусу» парламентом Латвії, Кремль змушений був відвести своїх силовиків (адже у самій Москві вже відбулася поразка державного перевороту з боку т. зв. «ДКНС»). Внаслідок проголошення парламентом Латвії закону Про державний статус Латвійської Республіки вона офіційно стала незалежною державою.

Того ж дня (21 серпня 1991 року) формально було поновлено Конституцію Латвії, ухвалену ще 1922 року. Проте, до осені 1992 року відбувалися дискусії щодо ухвалення старої/нової Конституції для країни (Блейере, 2005: 416).

Робоча група по створенню конституції у Латвії була сформована ще 31 липня 1990 року. Проект конституційного перехідного періоду був готовий вже влітку 1991 року і міг бути ухвалений наприкінці сезону, проте цьому завадив серпневий путч ДКНС (Блейере, 2005: 416).

Внаслідок парламентських виборів у Латвії (влітку 1993 року) почав свою роботу новообраний парламент (Сейм), адже до цього часу його функції виконувала обрана 1990 року Верховна Рада Латвійської Республіки. Нове скликання парламенту, обране вже у незалежній Латвії, 6 липня 1993 здійснило повноцінне юридичне відновлення своєї Конституції 1922 року (Блейере, 2005: 416).

Варто також зазначити, що 1998 року Конституція Латвії була доповнена новим розділом – про гарантії громадянських свобод, а також, латиська мова отримала статус державної.

Висновки. Таким чином, Україна протягом п'яти років незалежності, внаслідок важкої роботи та політичних компромісів було сформовано і затверджено Верховною Радою 28 червня 1996 р. Конституцію України. Головний компроміс полягав в узгодженості повноважень та балансу влади між основними учасниками політичного процесу країни – президенту та парламенту, а також між правими та лівими партіями всередині самої Верховної Ради. Головним «заручником» цього протистояння була Конституційна комісія, котра напрацьовувала декілька варіантів Основного Закону, враховуючи світову практику побудови правової держави та політичну складову у протистоянні між другою каденцією Верховної Ради України та другим Президентом Л.Кучмою.

Врешті, остаточний компроміс 1996 р. дав можливість прийти до «спільного знаменника» щодо найважливішого питання – форми державного правління у Конституції, якою й стала президентсько-парламентська модель правління. Внаслідок чергових політичних компромісів під час т. зв. «Помаранчевої революції» 2004 р. конституційна модель була змінена на парламентсько-президентську форму, а з приходом на посаду Президента В.Януковича у 2010 р. – знову повернуто до президентсько-парламентської. Лише внаслідок т. зв. «Революції Гідності» та заміни влади у лютому 2014 р., була знову повернута конституційна модель 2004 р., згідно якої Україна поверталася до парламентсько-президентської республіки, якою є й по тепер. Надалі вносились зміни до Основного Закону України у євроінтеграційному напрямку. Так, у 2016 р. у Конституції було змінено судострій та статус суддів; 2019 р. – визначено курс України до ЄС та НАТО, а також у 2019 р. – скасовано депутатську недоторканність. Оскільки зміни суспільно-політичного та соціально-економічного життя в епоху модернізації є неминучими, то це і у майбутньому може відобразитись на конституційній моделі України.

Литві ж знадобилося біля 2,5 років, після проголошення Акту про відновлення незалежності Литовської Республіки та біля 11 місяців після офіційного розпаду СРСР, щоб на всенародному референдумі 25 жовтня 1992 ухвалити абсолютно нову, сучасну конституційну модель, котра відображає існуючий устрій цієї країни та є чинною вже понад 30 років у цій державі.

Естонський парламент, спираючись на першу свою Конституцію 1938 року, відновивши власну державу у серпні 1991 р., протягом року незалежності ухвалив 28 червня 1992 р. всенародному на референдумі нову Конституцію.

Конституційна модель Латвії була остаточно відновлена 6 липня 1993 року у Основному законі Латвійської республіки (моделі 1922 р.), фактично без суттєвих змін. Латвія у такий спосіб намагалась показати своє правонаступництво від міжвоєнної держави (починаючи з проголошенням її незалежності у листопаді 1918 р.) і новітнє відновлення її конституції зразка 1922 р. дає підстави вважати, що її Основний Закон є одним з найдавніших у Східній Європі, котрий має свою чинність по теперішній час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон Литовської Республіки про порядок набуття чинності Конституції Литовської Республіки від 6.11.1992. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm
2. Закон України Про відновлення дії окремих положень Конституції України від 21.02.2014 № 742-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>
3. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) від 02.06.2016 № 1401-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-VIII#Text>
4. Закон України Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору від 7.02.2019 №2680-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-VIII#Text>
5. Закон України Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року №2222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text>
6. Закон України Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) від 3.09.2019 № 27-9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#n5>
7. Історія Латвії ХХ ст. / Блейере Д. та ін. Рига: «Юмава», 2005. 500 с.
8. Історія Литви кожному / Бумблаускас А., Ейдінтас А., Кулакаускас А., Тамошайтис М. Київ: «Балтія-Друк», 2018. 423 с.
9. Конституційний закон Литовської республіки від 11 лютого 1991 р. № I-1051. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm
10. Поворотные моменты Истории Эстонии: сборник документов и материалов для гимназий/ Таннберг Т. и др. Таллин: «Арго», 2007.408 с.
11. Рішення Конституційного Суду України від 30.09.2010. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>
12. Стенограма засідання Верховної Ради України 27-28 червня 1996 року – день ухвалення Конституції України. Бюлетень 107_8. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3894.html>
13. Томенко М.В. Україна: історія Конституції. Київ: «Генеза», 2015. 144 с.
14. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін. К.: «Парламентське видавництво», 2007. 1028 с.
15. Черногор Я. Країни Північної Європи. Естонія. *Країни світу і Україна*: енциклопедія: в 5 т. Київ, 2011. Т. 1. С. 49–70.

REFERENCES

1. Zakon Lytovskoi Respubliki pro poriadok nabuttia chynnosti Konstytutsii Lytovskoi Respubliki [Law of the Republic of Lithuania on the procedure for the entry into force of the Constitution of the Republic of Lithuania]. 6.11.1992. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy [Law of Ukraine On Restoration of Certain Provisions of the Constitution of Ukraine] 21.02.2014 № 742-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) [The Law of Ukraine On Amending the Constitution of Ukraine (Regarding Justice)]. 02.06.2016 № 1401-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-VIII#Text> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo stratehichnoho kursu derzhavy na nabuttia povnopravnoho chlenstva Ukrainy v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Orhanizatsii Pivnichnoatlantynchoho dohovoru [The Law of Ukraine On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the strategic course of the state to acquire full membership of Ukraine in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization)]. 7.02.2019 № 2680-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-VIII#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy [Law of Ukraine On Amendments to the Constitution of Ukraine] 8.12.2004 № 2222. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy Pro vnesennia zmin do statti 80 Konstytutsii Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy) [The Law of Ukraine On Amending Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Inviolability of People's Deputies of Ukraine)]. 3.09.2019 № 27-9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/27-20#n5> [in Ukrainian].
7. Istoriiia Latvii XX st. [History of Latvia of the 20th century] / Bleiere D. ta in. Ryha: "Iumava", 2005. 500 s. [in Russian].
8. Istoriiia Lytvy kozhnomu [History of Lithuania for everyone] / Bumblauskas A., Eidyntas A., Kulakauskas A., Tamoshaitys M. Kyiv: "Baltiiia-Druk", 2018. 423 s. [in Ukrainian].
9. Konstytutsiinyi zakon Lytovskoi respubliky [Constitutional Law of the Republic of Lithuania] 11.02.1991 r. № I-1051. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm [in Russian].
10. Povrotnie momentu Ystorii Estonii: sbornyk dokumentov y materyalov dlia humnazyi [Turning Points in Estonian History: A Collection of Documents and Materials for Gymnasiums] / Tannberh T. y dr. Tallyn: "Arho", 2007. 408 s. [in Russian].
11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. 30.09.2010. № 20-rp/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text> [in Ukrainian].
12. Stenohrama zasidannia Verkhovnoi Rady Ukrainy 27–28 chervnia 1996 roku – den ukhvalennia Konstytutsii Ukrainy [Transcript of the meeting of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 27–28, 1996 – the day of adoption of the Constitution of Ukraine]. 27–28/06/1996. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/3894.html> [in Ukrainian].
13. Tomenko M.V. Ukraina: istoriia Konstytutsii [Ukraine: history of the Constitution]. Kyiv: "Heneza", 2015. 144 s. [in Ukrainian].
14. Ukraina: politychna istoriia. XX – pochatok XXI st. [Ukraine: political history. 20th – beginning of the 21st century]. Redrada: V.M. Lytvyn (holova) ta in. Redkol.: V.A. Smolii, Yu.A. Levenets (spivholovy) ta in. K.: "Parlamentske vydavnytstvo", 2007. 1028 s. [in Ukrainian].
15. Chornohor Ya. Krainy Pivnichnoi Yevropy. Estoniia [Northern European countries. Estonia]. Krainy svitu i Ukraina: entsyklopediia: v 5 t. Kyiv, 2011. T. 1. S. 49–70. [in Ukrainian].